

Torsdag med THORS

19.X-4.79

SATSMELODI, finlandssvensk och rikssvensk, har prof. Thors fått en fråga om och den tar han upp i dagens text. Har ni andra frågor att ställa kan ni sända in dem skriftligen till Dagboken — vi vidarebefordrar till vår språkvaktare.

Först ett par detaljfrågor:
 "Är det verkligen korrekt att (som i ett språkvaktarprogram) säga 'var sin tjock bok'? Borde det inte heta **tjocka**?"

Både obestämd adjektivform (**tjock**) och bestämd form (**tjocka**) kan förekomma efter **var sin**. På samma sätt kan det heta t.ex. antingen **var sitt stora fält** eller **var sitt stort fält**. Känslan för att uttrycket **var sin** innehåller ordet **sin** har gått förlorad på många håll, och man har börjat säga **vars en** i stället. Efter **sin** följer ju bestämd adjektivform (sin tjocka bok), men med den grumlade uppfattningen av ordet har följt bruket av obestämt adjektiv.

En annan frågeställare känner sig fundersam inför valet mellan **de** och **dem** i satsen "Turen skulle ha kommit till bondehövdingarna, i synnerhet de från Dalarna".

Helt korrekt är "dem från Dalarna", med **dem** eftersom ordet styrs av ordet **till**. Förklaringen till att författaren har skrivit **de** är väl, att sambandet med **till** inte stått helt klart; om det däremot hade skrivits "i synnerhet till..." tror jag inte att någon tvekan om pronomenet hade kommit i fråga, utan **dem** hade följt alldeles självklart.

Från dessa detaljfrågor skall jag gå över till ett stort och svårt spörsmål. En frågeställare skriver:

"Jag har i olika sammanhang läst om att vår finlandssvenska satsmelodi är den ursprungliga i svenska språket och att den rikssvenska satsmelodin vann insteg först på 1700-talet. Stämmer det och kan det bevisas?"

Den rikssvenska satsmelodin brukar antas gå tillbaka till vikingatiden. Det mest karakteristiska i den är att det finns två slags tongångar i de enskilda orden: den ena är särskilt typisk t.ex. för många tvåstaviga ord (t.ex. **läsa**), den andra bl.a. för enstaviga ord. Men enstavighetsaccenten förekommer också i ord som var enstaviga under vikingatiden, men sedan fått en tillagd vokal och blivit tvåstaviga, t.ex. **tager**, där e-et i andra stavelsen har kommit in senare.

Något som på sitt sätt visar att denna tveklöshet i ordaccenterna är gammal, är det faktum att den också i så gott som samma form finns i norskan. Det tog emellertid lång tid, innan den karakteristiska skillnaden i tonfall mellan rikssvenska och finlandssvenska observerades i litteraturen. Ett av de allra första omnämningarna av den finns, såvitt jag minns rätt, hos Anna Maria Lenngren (i slutet av 1700-talet); hon skriver om en flicka, att "hon bröt på finska dialekten" — man vill gärna tro att det är tonfallet som åsyftas.

Om alltså accentolikheten är gammal, är det lättare att förstå att den har kommit in i västnyländsk dialekt.

En sak för sig är, som frågeställaren påpekar, att vår satsmelodi säkerligen påverkats av finskan; det är högst sannolikt att all finlandssvenska ursprungligen haft en musikalisk accent liknande den rikssvenska och den norska. Under tidernas lopp har den försvunnit, så att den är bevarad endast i västra Nyland (och i rester på vissa andra håll).

Carl-Eric Th

Torsdag med THORS

19.4.79

"MEDLEM AV LEDIGHETSKOMMITTEN" är en acceptabel översättning av det finska uttrycket "oloneuvos" — en som bara är, påpekar prof. Thors i dagens text.
BREV till språkspalten kan adresseras till Dagboken som vidarebefordrar.

"Heter det faktiskt en **uppsving**, som jag läste i en tidning härom dagen?"

Svaret är ett bestämt **nej**. **Uppsving**, en term som nu ofta används i betydelsen "uppåtgående tendens" (ofta om det ekonomiska läget o.dyl.), är neutrum, dvs. det heter ett **uppsving**. Ordet hör samman med **svinga** (sig), på samma sätt som ett **tag** hör ihop med **taga**, ett **kast** med **kasta** osv. (Boxningstermen **sving**, **högersving** och **vänstersving**, är däremot en-ord.)

"Vad skall man på svenska använda som motsvarighet till det finska **oloneuvos**?"

Oloneuvos, en skämtsam term bildad i anslutning till de många titlarna på **neuvos** "råd", betecknar ju en person vars verksamhet påstås inskränka sig till att "bara vara", på finska **olla**. En sådan har på svenska brukat kallas "medlem av ledighetskommittén".

"Används alls bestämd pluralis av ordet **hjärta**, således **hjärtana**? Mitt öra säger nej, men jag har både hört och sett den formen."

I nutida svenska är formen **hjärtana** helt godtagen; vittnesbörd om det är t.ex. Akademiens ordlista. Men för några decennier sedan ställde sig åtskilliga grammatiker negativa till formen **hjärtana**, och jag har ett minne av att åtminstone en modersmåls lärare i min skola varnade för den. Detta är dock en inställning som helt tillhör det

förgångna, och vi kan utan några betänkligheter säga och skriva **hjärtana**.

Översättningar ger ofta upphov till fel, det vet vi alla. Jag skall nästa gång ta upp ett antal sådana som har det gemensamt att de förekommer eller har förekommit i annonser. I dag skall jag nöja mig med ett par som har funnits i andra spalter i tidningarna.

Att planera hör som känt till nutidens älsklingssysselsättningar. Men ordet **planera** passar inte överallt som motsvarighet till **suunitella**. Det hette nyligen i en tidningsrubrik: "Planeringsfel i ventil olycksorsak". Vad som avses är det som beskrivs sålunda i själva notisen: "Kommissionen föreslår att det i framtiden krävs en **ventilkonstruktion** som finns utomlands". I enlighet med detta borde det i rubriken ha hetat: "**Konstruktionsfel** i ventil ..."

Vi har nu april, och då kan det vara tillåtet att ta upp en översättningsgroda som förekommit i serien "Poeten och lillemor". I en "pratbubbla" sägs det: "Det **passar** inte att hundar inte förstår sig på att titta på TV! "Det låter inte bra. Tydligt är det danskans "det passer ikke" i betydelsen "det stämmer inte", som ligger bakom formuleringen, och om vi sätter in "det stämmer inte", blir det mening i yttrandet.

"Kan jag få en förklaring på ordet **stirna** "stelna" eller "frysa på", som jag har hört av äldre personer i Borgåtrakten?"

Det är samma ord som **stelna**. Det fornsvenska **stirdna** har i nyländska dialekter tappat sitt **d**-ljud. I hög-språket (och i många dialekter hos oss) har **rd** blivit ett s.k. tjockt **l**-ljud, som sedan har bytts ut mot vanligt **l** i hög-språket, och **l**-ljudet har fått ett öppnare uttal: **e**. — Vad **rd** beträffar kan man jämföra med **fjöl**, som kommer av det fornsvenska **fiord**.

Carl-Eric Thors